

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серія «Постаті культури»
Заснована в 2017 році

Катерина Рапай

ВІК ЛІДЕРА

Переклад з російської
Оксани Жмир

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2023

УДК 792.023.071.1(477)(047.53)

P231

Серія «Постаті культури»

Редколегія:

Андрій Пучков, Костянтин Сігов,
Олексій Сінченко (головний редактор), Елеонора Соловей,
Леонід Фінберг (керівник проєкту)

Рапай Катерина

P231 Вік Лідера. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. — 256 с., з іл. (Серія «Постаті культури»).

ISBN 978-966-378-966-8

Нова книга Катерини Рапай закликає читача до розмови про нещодавні часи, коли серед нас були люди, що уславили своїми іменами вітчизняну культуру. Саме до таких постатей належав Даниїл Лідер – театральний художник світового рівня, засновник унікальної школи сценографії. Його учні нині працюють в багатьох театрах як в Україні, так і за кордоном.

Авторка книги мала щастя особисто спілкуватися з Даниїлом Лідером. Тож вона ставить за мету не лише провести документальне вивчення чи мистецтвознавчий аналіз його творчості. Головне – це передати враження від непересічної особистості митця, відчуття живого голосу людини, яка все своє непросте життя шукала справедливість та істину.



МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

**Видання книги стало
можливим за підтримки
Міжнародного фонду «Відродження»**

**Висловлюємо подяку родині Ольги та Андрія Анісімових
за підтримку серії видань «Постаті культури»**

На обкладинці макет до вистави «Макбет», 1975

УДК 792.023.071.1(477)(047.53)

ISBN 978-966-378-966-8

© Катерина Рапай, 2023
© ДУХ І ЛІТЕРА, 2023

ЗМІСТ

Вік Лідера	11
-------------------------	----

Інтерв'ю

<i>Роман Балаян</i> (інтерв'ю автору)	97
<i>Сергій Маслобойщиков</i> (інтерв'ю автору)	100
<i>Поліна Лазова</i> , актриса театру ім. І. Франка (розповіді автору)	106
<i>Ірина Дорошенко</i> , актриса театру ім. І. Франка (інтерв'ю автору)	110
<i>Лідія Яремчук</i> , акторка театру ім. Лесі Українки (інтерв'ю автору)	117
<i>Інна Капінос</i> , актриса театру ім. І. Франка (інтерв'ю автору)	122
<i>Богдан Ступка</i> (фрагмент статті за публікацією В.І. Берьозкіна)	126
<i>Сергій Проскурня</i>	126
<i>Даниїл Лідер</i>	129
<i>Кіра Пітоєва-Лідер</i> (інтерв'ю автору)	131
<i>Пінхас Фішель</i> , живописець, графік (тут і далі цитовано сайт <i>Інший Київ</i> , а також розповіді автору)	138

<i>Віктор Марущенко (фотограф-художник)</i>	145
<i>Сергій Маслобойщиков, сценограф, режисер</i>	147
<i>Володимир Карашевський, сценограф</i>	149
<i>Ігор Несміянов, сценограф (інтерв'ю автору)</i>	151
<i>Андрій Александрович-Дочевський</i>	159
<i>Марія Левитська</i>	162
<i>Андрій Романченко</i>	163
<i>Даниїл Лідер</i>	173
<i>Кіра Пітоєва-Лідер (інтерв'ю автору)</i>	176
Даниїл Лідер про головне	189

ВІК ЛІДЕРА



Рисунок на тему «В очікуванні Годо» Бекета

У 90-х, в осінь віку ночами тихо осипалося пожухле листя минулої епохи. Ніхто й не помітив, як старі кряжисті крони оголили своє гілля, покрилися потім новою, незвично яскравою зеленню, поки під гілками курився димок вогнищ, на яких двірники палили колишні наряди дрімучого саду. Було не до спогадів — усе тремтіло новизною та хвилюванням. Не згадуй, просто склади любительські знімки пам'яті

повітря — Дворцова площа. Завжди несподівано підступає до горла.

Який вражаючий пасаж про площу:

Даниїл Лідер

«Найприголомшливіше враження площа справляє з другого поверху Ермітажу. Стоячи перед Александрійським стовпом, я сприймав простір таким потужним, єдиним і нерозривним, що здавалося, нічого ідеальнішого й уявити неможливо. Долоня ангела дуже вільно вигиналася до хреста, і палець немовби завершав усю ритмічну композицію площі. Я відчув, що уся площа, весь простір і цей палець — одне ціле. Весь пластичний потік цієї площі, уся його музична гармонія виходила через цей палець. Знаходила у ньому свою останню точку, своє завершення. І назад — від пальця, по фігурі, по колонні вниз — у світ простору.»

К. П.-Л. (інтерв'ю автору)

Ну, Серов — зрозуміло. Але як він... Розумієш, це лише художник може зрозуміти, як інший художник розповідає про те, як вивернутий ліктик, і як ось ця шкірочка — як вона тут натягнена... Він це так розповідав, що не передати. Він же був старостою. А староста курсу підбирав натуру. І для зніжковілого Данили, який завжди червонів і нітився... При чому не те в ньому викликало ніяковість, що дівчина роздягнена, ні. А те, що треба їй відмовити. Як їй треба пояснити, що її шкіра якось... І це все викликало в ньому...

Петербургу притаманна ця сила тяжіння і спонукання інтелекту до особливої роботи, високої настрой-

І пішов. Данило дізнався від когось про цю історію й міцно задумався. От же ж перст долі який. І все подальше життя шкодував, що не побачив цього чоловіка.



На тему «И дольше века длится день» Ч.Айтматова для театру На Таганці, 1984.

К.П.-Л (інтерв'ю автору)

... на будівництві доріг він познайомився з чоловічком маленького зросту, який привернув його увагу бархатними навушничками на якійсь дивній шапці. Павло Альбертович Івінсен. Він був інженер із Соловків, із шарашки. Він працював із Туполевим, був літакобудівником. Дружина була на лісоповалі. Ну, якщо Данило був дивним, то цей був такий «радісний ембріон». Усмішка, що не сходила з обличчя, радісний до безмежжя. «Боже мій!» — от такий увесь, немислимий. Який повернувся до Москви і зайнявся космосом. Тому вся стіна у квартирі була завішана подяками від усіх космонавтів світу. Він був винахідником. Він винаходив, подавав начальству, вони насміхалися, викидали, а він усе думав, що ось цим полегшить труд, цим... ось такий Павло Альбертович був.



Портрети жінок на зоні

тла дії з «точками» для зручності розводки мізансцен, виразного майданчика для монологу і т. ін. Серед таких художників були великі майстри ще з ХІХ сторіччя, ушавлені реалісти і творці ілюзорно-невагомих пейзажних планів, будівники добротних історичних архітектурних інтер'єрів та споруд, від Гонзаго до Дмитрієва й Головіна. За ними на початку ХХ сторіччя слідували авангардисти усіх напрямків, які, відповідно до формалістичних маніфестів, ставили на сцені конструктивістські композиції, втілювали кубістичні й футуристичні підходи у живописних завісах — не соромлячись — у роботі з класичною драматургією. Це приносило дуже успішний результат у поєднанні з новаторами у режисурі, у спектаклях Таїрова, Мейерхольда, Курбаса. Це був прорив до майбутнього театру, прагнення до збагачення режисури новими пластичними й динамічними можливостями, наданими мобільними конструкціями, кольоровою свободою, відмовою від дрібниць достовірності заради великого



Рисунок до вистави «Тев'є-Тевель» Шолом-Алейхема в театрі ім. І. Франка, 1989

Коли ти живеш одночасно з людиною, яка творить, відома, успішна, ти з ним спілкуєшся, розмовляєш, ну, ти працюєш поряд із ним. А тоді, через певний час думаєш: «Господи, це ж геній був...». І він, напевне, про це не знав. І, напевне, це чудово, такі люди і не знають про це. Тому вони, напевне, такі спокійні — не метаються, не пруть, не проламаються. Однак, ось цей момент, коли він, вітаючись, зупинявся, дивився, він уважним до тебе був. Хто я така, так? Якась молоденька актриса, і що ще — нічого. А він до тебе, немов ти якесь значення маєш.

А ось це «жити по совісті», це у нашій професії ду-у-же велика проблема. Просто важко вижити, коли живеш по совісті. Але — можливо. Важливо, чого ти хочеш.



Звідти ж, із цих матерій, народилося його бачення про Анну Кареніну. Ця, занурена у своє сум'яття жінка, яка втрачає весь сенс свого життя, що відкривається їй у коханні, та яка йде на страшне залізне чудовисько з трьома очима — паротяг, котрий приніс і забирає її Вронського. Намагається руками зупинити його тяжкий хід? І це бачення сльози, що скотилася оком локомотива... Пригадаємо, що це — 50-ті роки! Молоде пристрасне відчуття художника і тривіально-соціологічний метод трактовки Толстого тодішніми радянськими літературознавцями. Точно впевнена, що пізній Лідер знайшов би ще тонші та глибші енергії в цьому романі, однак рисунки декорації — з опрацьованими деталями петербурзького побуту, таким собі кругом-дебаркадером, силуетом важкої машини — виглядають вражаюче сучасно.

К. П.-Л. (інтерв'ю автору)

От, коли ти говориш, що Данченко дуже дорожив Лідером, то я тобі розповім дуже смішну історію, описану Чапліним. «Як тільки він вип'є — так він ласкавий і ніжний. Як не вип'є — не хоче вітатися.» Ось такі стосунки.

Ти згадуєш слово «стигми». Знаєш цю картинку Ліра з Корделією, де вона його підпирає? Так от, у нього на ногах там стигмати. Я спитала його: «А на якому етапі ти поставив йому стигмат?». Він спитав мене: «А що це?». Тепер дуже принципова розмова про «Анну Кареніну». Ось ці всі розмови про трое очей і сльозу, це все київські розмови. Цього не було. А от про «Ромео і Джульєтту» — це вже все про наш роман, коли він приходив до мене. Я сплела драбинку. Я стояла на балконі й коли бачила, що він іде, скидала її. Я була

Україні. Почну з того, що це не був «метод» у практичному сенсі. Відсутність догматизму у викладанні уроків сценографії, натомість сильний імпульс до мислення. Для мене мислення виходить за межі логічних побудов. Цей таємничий процес народжується не досить зрозумілим шляхом поєднання дисципліни думки та потоку внутрішньо вільних етичних й естетичних переживань. Найгірша, на мою думку, якість людини — байдужість. Людям із цією якістю не було чого робити в учбовому процесі. Мені не важко собі уявити як, збудивши в учневі бурю почуттєвих асоціацій і залишивши його на порозі таємниці без підпорок і готових концепцій, він сам з інтересом спостерігав сублімацію особистого, унікального образотворчого освоєння драматургії. Школа Лідера — не табличка на учбовій аудиторії, а імена сценографів, які роблять український театр і, вочевидь, дають продовження цьому поняттю вже в «онуковій» генерації послідовників.

Пінхас Фішель, живописець, графік (тут і далі цитовано сайт *Інший Київ*, а також розповіді автору)

«Моя перша зустріч із Лідером була на першій лекції після вступу до інституту.»

«Ну от, я вступив, Лідер зустрічається зі студентами, ми прийшли до студентів старших курсів. Пам'ятаю, Лідер розповідав про “конфлікт”. Після цієї лекції залишилося сильне враження.»

На першому курсі у нас з'явився викладач театральної композиції — дуже жвава і весела людина. Це був учень Д. Лідера чудовий сценограф Ігор Олександрович Несміянов. Я, як і мої інші сокурсники, попервах навчання знаходився у певній протрації, особливо після відвідування майстер-класу Даниїла Лідера, котрий

нещодавно повернувся до інституту. Що таке “конфлікт”? Які ще “загибони”? Що за “вихід на крупняк”?

В аудиторії Лідер виглядав представником позаземної цивілізації, який марно намагається налагодити контакт із землянами. “Сценографія — це дуже просто”, — говорив Несміянов. — “Треба придумати щось цікаве на початку, що-небудь наприкінці і десь посередині. Тоді глядач вийде із залу щасливий!”

Мені не сподобалося слово “конфлікт”, я зрозумів, що я не потягну думати у тій системі, котру він пропонував. Я відчув, в цьому є щось сильне, інтересне, незвичне, до цього хочеться мати стосунок, хоча б розібратися.

Я не ходив до нього цілий рік, бозна чим займався. Зрозумів, що займатися чимось на кшталт конструктивістських театральних декорацій 1920-х років, які мені подобалися, нема сенсу. Бо треба спочатку все ж таки вникнути в те, про що говорив Даниїл Данилович. Одне слово, я до нього не ходив, він мені ставив автоматом трійки.



Віктор Марущенко (фотограф-художник)

«Це був час дружби. Ми зійшлися на ґрунті роботи, ми зійшлися як люди. Він ніколи не нервував, абсолютний спокій. Коли у мене народилася дитина, я повсякчас запізнювався до нього на зустрічі, на годину, більше. Він чекав на мене на метро Дарниця. Я приїжджаю, падаю навколiшки, а він каже: “Ну, я ж тут працюю”, і показує ескізи. Весь цей час він сидів на лавочці, на відкритій платформі й придумував “Ліра”».

Або ми на дитячому майданчику — збираємо макет, йому допомагають учні, дуже багато дрібних деталей. Усі допомагали-допомагали, вітер подував, усе знову. І так три, чотири рази. Лідер — абсолютно спокійний.

Він був далекий від побуту. Носив речі, що не втрачають форми й вигляду, вічні. Скільки я його пам'ятаю, у нього була жовта шкіряна сумка, яку він купив на біенале у Празі. Гроші у нього були, він купляв дороге-довговічне, аби більше не відволікатися на одяг.

Він був людиною мінімальних потреб. Нічого зайвого. Зібраний, абсолютно невибагливий до їжі, природна естетика мінімалізму.

Раніше на Грушевського, не доїжджаючи до Будинку офіцерів, була кулінарія. Коли ми працювали у Лаврі чи театральному музеї, заходили туди випити кави. — “Даниле Даниловичу, давайте я вас пригощу.” — “Гаразд, давай.” — Я йому беру найкрасивішу булочку. — “Та ні, мені ось цю, за три копійки, я тієї не їм.”

ДАНИЇЛ ЛІДЕР ПРО ГОЛОВНЕ¹⁹

Як сталося, що я вступив до художнього училища, — не знаю. Я був абсолютно непідготовлений за лінією самого життя, побуту й розвитку, бо весь період попереднього навчання йшов без читання книг (їх не було у нашій глушині), про те, що є якась палітра й особливі фарби, тим паче, як ними користуватися, було мені невідомо і у жодному музеї я до цього не був. Усе дитинство я багато малював. Малював, як зазвичай малюють діти, всякі фантастики. Дуже любив малювати коней, обличчя людей. Малювати з натури мені якось не спадало на думку. Я написав три заяви: одну до Сталінградського училища, другу — до Луганська, третю — до Ростова. Екзамен чомусь витримав і був прийнятий на перший курс.

Перше почуття — абсолютна розгубленість. Рівень підготовки інших вступників, курси, які нам читали, роботи, що висіли на стінах училища, розмови, яких я не розумів, — я просто онімів і лише дивився і слухав. Думалося: «Господи, господи! Це ж цілий чарівний світ!» Вигляд старших хлопчиків з етюдниками, котрі вміли поводитися з палітрами і якось дивно змішувати фарби, вражав мене. Коли якийсь старшокурсник сидів і рисував, я дивився ззаду й думав: «Який дивовижний світ!» Я просто знемагав від бажання коли-небудь зуміти зробити щось подібне.

¹⁹ За публікацією: Даниїл Лідер: Театр для себе. Київ, 2004.

Вперше потрапив до кінотеатру й — випадково — в оперету. Дивилися «Холопку». Як я там опинився — за гроші чи хтось провів, уже не пам'ятаю. І це був перший спектакль, що я бачив у житті. Він, пригадую, мені дуже сподобався. Святковий колорит, фантастичні костюми, красиві артисти.

Мої однокурсники, особливо ті, хто був родом із міст, мали вже повне враження про професію. Рівень їхнього розвитку був абсолютно різний, і я б не сказав, що дуже високий, але серед них були хлопчики дуже освічені. Я ж стосовно себе викликав іронію від усіх співучнів. Я був дуже погано й не по-міському одягнений. Ходив босий, гадаючи, що взувати черевики ще рано, а іншого взуття у мене не було. Ця іронія мене дуже пригнічувала. Іноді мені говорили: «Колгоспник, чи не час тобі повернутися додому?». Я завжди відмовчувався — завжди був мовчуном. На образи не реагував, але мучився від них жахливо весь перший семестр.

Якось я разом із хлопцями потрапив до книгосховища, де було дуже багато книг із мистецтва. І перший альбом, котрий я дивився, був альбом Грабаря із репродукціями Рєпіна, Серова і Врубеля видання Кнебеля. Я чомусь вибрав для себе Серова. І це був приголомшливий спалах “закохування” у мистецтво. Я просто слів не знаходив! Так Серов став моїм путівником на все життя. Побачивши рисунки шістнадцятирічного Серова (а мені тоді теж було шістнадцять років), я вирішив, що до того часу, коли мені виповниться сімнадцять, я мушу рисувати не гірше. На кінець року мені це вже вдавалося. І цей динамічний злет був помічений. Наді мною припинили сміятися. Мовчки дивилися рисунки. А старші студенти питали, з якого я курсу — ніхто не вірив, що лише з першого.

На середину другого курсу викладачі почали ста-